

Барысенка Н.А., Мазуркевіч Л.М. (Мазыр, Беларусь)
**УСТАРЭЛЫЯ НАЗВЫ ЗБРОІ Ў РАМАНЕ Л. ДАЙНЕКІ
“НАЗАВІ СЫНА КАНСТАНЦІНАМ”**

Апошні раман вядомага беларускага пісьменніка Леаніда Дайнекі прысвечаны апісанню пачатку станаўлення нашай дзяржавы і ахоплівае некалькі гістарычных эпох. Чытач пераносіцца ў IV–XVI стагоддзі, у Рым, у Вялікае княства Літоўскае, у Канстанцінопаль, які штурмуюць туркі-асманы. Заключныя сцэны рамана – слаўтая Аршанская бітва 8 верасня 1514 года, у якой гетман Канстанцін Астрожскі разграміў войска вялікага маскоўскага князя.

У рамана апісваецца мноства батальных сцэн, стварыць натуральнасць якіх немагчыма без ужывання найменняў стражытнай кідальнай, колючай і агнястрэльнай зброі. У дадзеным артыкуле аналізуецца функцыянаванне толькі некаторых з іх.

Алебарда (< польск. *halabarda*, ад ням. *Hellebarde*) ‘старадаўняя халодная колюча-рубячая зброя, доўгае плоскае або гранёнае кап’ё з прымацаванай да яго сякерай або паўмесяцападобным лязом’ [3, т. 1, с. 59]: *Нізкі, без вокнаў, будыначак, на дзвярах якога вісяць шчыт і алебарда; Варсануў алебардаю, падчапіў ейным загнутым крукам Марцінаву кальчугу* [4, с. 26; 5, с. 34]. Ад асновы дадзенага слова ўтворана найменне *алебардыст* (< *алебард-* + *-ыст*) ‘той, хто страляе з алебарды’: *Галоўныя сілы войска складаліся з 500 выдатна ўзброеных алебардыстаў* [4, с. 20].

Аркебуза (< стп. *arkabuz*, ад франц. *arquebuse* ‘ружжо, стрэльба’ [1, с. 30]) ‘ручная агнястрэльная зброя, якая зараджалася з дула’ [3, т. 1, с. 133]: *Сін’ёр Ларэнца таму й такі магутны, бо валодае цудоўнай аркебузай; Хасан стрымгалоў кінуўся да сцяны, усцяж завешанай самай разнастайнай зброяй, схачіў з крука агняпальную аркебузу, падаў яе грознаму рыцару* [4, с. 22]. Аснова гэтай намінацыі стала базай для ўтварэння назоўніка са значэннем асобы – *аркебузер* (< *аркебуз-* + *-ер*) ‘той, хто страляе з аркебузы’: *Другі атрад складалі 200 аркебузераў* [4, с. 20].

Бамбарда (< франц. *bombarde*, ад лац. *bombus* ‘глухі шум, гудзенне’ [8, т. 1, в. 2, Б, с. 161]) ‘буйнакаліберная гармата, якая страляла каменнымі ядрамі’ [3, т. 1, с. 201]: *І рухаўся абоз з 30 фурманак, у якіх месцілася разнастайнае вайсковае начынне і пяць бамбардаў* [4, с. 20].

Гакоўніца (< стп. *hakownica*, ад *hak* [1, с. 76–77]) ‘стрэльба з доўгім ствалом і кручком каля прыклада’ [2, с. 70]: *Былі ўзброены шаблямі, агняпальнымі гакоўніцамі; Крукам-гакам гакоўніцаў чапляліся за “казліныя ногі” – падпоркі для змяшэння аддачы падчас стрэлу* [5, с. 24, 30].

Дзіда (< польск. *dzida*, ад тур. *džida* ‘кап’ё, піка’ [9, т. 3, с. 135]) ‘даўнейшая колючая або кідальная зброя ў форме доўгага дрэўка з вострым металічным наканечнікам’ [6, т. 2, с. 629]: *Вершнікі выставлі ўперад вострыя доўгія дзіды, і, здавалася, на дарозе імчыцца суцэльны жалезны частакол* [5, с. 30].

Меч (< прасл. **тець* і **тьсь*, ад гоцк. **tekeis* ‘меч’, з лац. *тастō*, *-āre* ‘забіць, зарэзаць’ [9, т. 7, с. 28–29]) ‘старадаўняя халодная зброя ў выглядзе вострага з абодвух бакоў доўгага прамога нажа з дзяржаннем’ [7, т. 2, с. 206]: *Ваяўнічы гарачы народ засумаваў на добрай старой бітве-валцы, калі ёсць прастора моцнаму плячу і востраму мячу* [5, с. 32]. Акрамя таго, Л. Дайнека ўжывае пазначаную лексему і з пераносным значэннем ‘вайна наогул, захоп земляў’, стварыўшы такім чынам адметную аўтарскую перыфразу: *Як і ягоны прагавіты бацька Іван Трэці, гэты ваяка нясе меч знішчэння на нашы спрадвечныя землі* [5, с. 32].

Піка (< фр. *pique*) – ‘зброя ў выглядзе доўгага дрэўка з вострым металічным наканечнікам’ [3, т. 2, с. 204]: *Ён падумаў: “Сваёю пікай я б з аднаго пыру праткнуў гэтыя вузенькія грудзі”* [4, с. 21]. Для рэалізацыі паняцця ‘воін, узброены пікай’ ужываецца гістарызм *пікінёр* (< *пik-* + *-in* + *-ёр*): *Ззаду крочылі пікінёры* [4, с. 20].

Рушніца (*ручніца*) (< стп. *rusznica*, ад стч. *rušnice* [2, с. 70]) ‘мушкет’: *Сямён Кошкін жвава ўскочыў з крэсла-качалкі, сханіў агнябойную рушніцу і пабег па шырокіх дубовых ступенях ганка ўніз* [5, с. 33].

Пры першым прачытанні рамана здаецца, што яго змест некалькі перанасычаны ўстарэлымі словамі і ад гэтага тэкст становіцца цяжкім для ўспрымання. Аднак узнаўленне гістарычных падзей і рэалій немагчыма без падобнай дэталізацыі. На карысць аўтара спрацоўвае і той факт, што ён сам імкнецца растлумачыць значэнне асобных гістарызмаў-назваў зброі шляхам іх падрабязнага апісання. Варта прывесці толькі адзін прыклад, дзе можна прасачыць, з якой стараннасцю пісьменнік апісвае знешні выгляд *аркебузы*, яе баявыя магчымасці і прынцып дзеяння: *Для таго каб прыцэліцца і стрэліць з яе, неабходна выставіць сошку. На плечавым рамяні стралок-аркебузер носіць адзінаццаць драўляных трубак з зарадам пораху (на трубцы на кожны зарад), парахавы рог для насыпання запальнага пораху і торбу з кулямі. Цяжкая аркебуза б’е, дасягае мэты на 200–250 крокаў; Хуткімі ўпэўненымі рухамі высыпаў порах з парахавой трубка ў парахавы рог, адтуль у ствол, шомпалам затоўк паверх пораху папяровы пыж, апусціў у ствол свінцовую цяжкую кулю. Збоку да ствала была прымацавана серпенціна, у якой памяшчаўся вераўчаны кнот, прамочаны салетрай. Іскра кінулася з кнотавага замка ў порах, і грывнуў стрэл* [4, с. 20]. Такі спосаб тлумачэння значэння гістарызма сведчыць аб карпатлівай працы празаіка над месцам твора, уражвае чытача, робіць апавяданне гістарычна праўдзівым і натуральным.

Такім чынам, прааналізаваныя асобныя ўстарэлыя назвы зброі, ужытыя Леанідам Дайнекам у тэксце рамана “Назаві сына Канстанцінам”,

вылучаюцца не толькі разнастайнасцю паводле паходжання, семантыкі, але і з'яўляюцца асновай для ўтварэння новых слоў, выступаючы пры гэтым адметным сродкам гістарычнай стылізацыі.

Літаратура

1. Булыка, А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск, 1972. – 383 с.
2. Булыка, А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 250 с.
3. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 1. – 736 с.; Т. 2. – 736 с.
4. Дайнека, Л. Назаві сына Канстанцінам: раман / Л. Дайнека // Маладосць. – 2008. – № 4. – С. 18–68.
5. Дайнека, Л. Назаві сына Канстанцінам: раман / Л. Дайнека // Маладосць. – 2008. – № 6. – С. 21–46.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984. – 5 т.
7. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: ОГИЗ, 1935. – Т. 2.
8. Этимологический словарь русского языка / ред. Н. М. Шанский. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1963. – Т. 1., Вып 2.
9. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978–1993. – 8 т.